

A francia forradalom szellemi öröksége

© KISS László

Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal, Hajdúböszörmény

laci.1234@freemail.hu

Franciaországban a rosszul kivetett és rosszul behajtott adók rendszere a XVIII. század végére megbénította a királyságot. A kiadások meghaladták a bevételeket, a francia állam fizetéképtelenné vált. Az általános válság megoldása érdekében XVI. Lajos bejelentette, hogy – 1614 óta először – összehívják a rendi gyűlést. A rendi gyűlés megnyitására 1789. május 5-én Versaillesben került sor. A harmadik rend képviselői azonban a régi keretek között hozzá sem fogtak az érdemi tárgyalásokhoz. A hozzájuk csatlakozott néhány papi képviselővel -Sieyes abbé javaslatára- kinyilvánították, hogy nemzetgyűléssé alakulnak át.¹ A reakció meghátrált, a rendi gyűlés alkotmányozó nemzetgyűléssé alakult át. Az uralkodót azonban környezete visszavágásra buzdította. Párizs köré idegen zsoldosokból álló csapatokat vontak össze. Július 14-én Párizs szerte zúgtak a harangok. A külvárosok népe sűrű sorokban a Bastille erődje, a zsarnokság jelképe ellen vonult. A nyolc tornyú vár négyórás harc után elesett. Az eseményt kulcsfontosságúnak értékelhetjük, hiszen olyan változásokat generált, amelyek a következő évtizedre, évszázadokra is rányomta a bélyegét.

A forradalom első feladata mindennemű nemesi kiváltság és a nemesi kiváltságokon alapuló jogok megszüntetése lett. Természetesnek mondható, hogy az ezek elleni harcot a társadalom mintegy 96%-át képviselő harmadik rend vette fel. A nemesi kiváltságok megszüntetése után következtek a forradalom nagy, időálló vívmányai: az emberi jogok rendszerbe foglalása, és az új alkotmány létrehozása.

„*Mindent szabad, ami másnak nem árt*” – fogalmazták meg 1789 augusztusában, az Emberi és polgári jogok nyilatkozatában. A nyilatkozatot a klasszikus liberalizmus alapvéneinek tartják. Azon persze lehet vitatkozni, hogy a liberalizmus egészen pontosan mikor jelent meg, egy azonban biztos: a francia forradalom jelentősen hozzájárult a liberális elvek terjedéséhez. (A liberalizmus alapállítása: szabadság csak egyenlőség esetén létezhet; az egyenlőséget pedig csakis úgy lehet megvalósítani, ha a politikai szabadságjogok biztosítatnak.) A legfontosabb alapelv a liberalizmus politikafelfogásából eredeztethető: a hatalom, amely szükségszerű, korlátozásra szorul. Ebből következik például a hatalmi ágak megosztásának szükségessége is. A klasszikus montesquieu-i megfogalmazás szerint három államhatalmat kell egymástól elválasztva tartani: a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat (Montesquieu, 1748/2000). Az elv lényege, hogy az államhatalom, vagyis a végreható hatalom túlkapásaival szemben kell megvédeni a törvényhozói és a bírói hatalmat.

A francia forradalom harmadik döntő vívmánya az emberi jogok kodifikálása. A tárgyilagosság megköveteli annak megállapítását, hogy a szabadságjogok biztosítékait az angol alkotmány dolgozta ki, de a francia forradalom foglalta rendszerbe. Ezek között vannak olyanok is, mint a vallás- és gondolatszabadság, a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság. Fontos leszögezni, hogy a liberalizmust éppen az előbb felsorolt emberi jogokba vetett hit jellemzi. A liberálisok szerint

¹ A király válaszul javítási munkák ürügyén bezáratta a tanácsstermet, és semmisnek nyilvánította az addigi határozatokat. A képviselők azonban átvonultak a közeli Labdaházba, ahol állva folytatták a tanácskozást.

ugyanis a szabadságjogok megelőznek minden más társadalomszervezési elvet. Véleményük szerint az emberi szabadság és az emberi jogok elidegeníthetetlenek és sérthetetlenek.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a szabadság és egyenlőség csupán két, ügyes kézzel kiemelt jelszava volt a francia forradalomnak. Ennél jóval többről volt szó. Valljuk be, összefogás, akarat, és céltudatosság nélkül az imént említett jelszavak hangoztatásával a francia forradalom sikeressége nem következhetett volna be. Kétségkívül sikeresnek ítéhető a forradalom első két éve. Valóságos eufóriában zajlott le az 1789-91 közötti időszak Franciaországban, és az országot szemlélő világban egyaránt. A forradalom azonban 91-ben sikereinek tetőfokát érte el, ahonnan már csak lefelé vitt az út. Az alkotmányozó nemzetgyűlés ugyanis elkezdte az egyházellenes törvényhozást, mely idővel vallásellenességbe ment át. A francia forradalom tehát éppen a vallási kérdéseken siklott félre. Igaz az is, hogy az egyház- és vallásellenesség még a francia felvilágosodás öröksége volt, azaz volt honnan tanulni a forradalom vezetőinek.

„*A papság polgári alkotmánya*” című törvény egyáltalán nem a szabadság szellemében jött létre. Ezért talán nem túlzó az a kijelentés, hogy nem is tekinthető igazi forradalmi jellegű lépésnek. A nép nevében a hatalmat magához ragadó „elit” olyan intézkedésekhez látott hozzá, amelyeket néhány évvel korábban még hevesen elítélt volna. Már nem arról volt szó, hogy a nép mit akar a vezetőktől, hanem arról, hogy a nép nevében létrejött hatalom mit akar a népre kényszeríteni. (az új egyházpolitikai törvények lelkiismereti problémát jelentettek a király számára is.)

A tulajdon újraelosztása ment tehát végbe a forradalom közepette. Hosszú vita után az alkotmányozó nemzetgyűlés elfogadta az egyházi javak nemzeti tulajdonba vételét. Az egyházi birtokokat – a koronabirtokok többségével együtt – áruba bocsátották. Az ország földterületének számottevő hányada került polgári vállalkozók és a jómódú parasztság kezébe.

A pénzügyi műveletet úgy bonyolították le, hogy kamatozó hiteljegyeket (ún. assignátákat) adtak el, amelyeket földbirtokra lehetett váltani. Az assignátákat tehát később be akarták vonni. A valóságban azonban hamarosan papírpénzzé váltak és elértéktelenedtek, inflációt, s mérhetetlenül sok nehézséget okozva a forradalomnak. A bérből élők vásárlóképessége fokozatosan az éhségszintre csökkent. Az infláció azonban tönkretette a régi rendszer járadékosait is, semmivé tette a fölhalmozott pénzvagytonokat, viszont kedvezett a vállalkozó tőkének és a spekulációnak.

Megjegyzendő, hogy az antiklerikális törvényhozáson kívül több más ok is közrejátszott abban, hogy a francia forradalom beletorkollott az 1792-95. évi nagy Terrorba. Jelentős része volt a helyzet kialakulásában magának az uralkodónak, XVI. Lajosnak valamint Dantonnak, akinek az első vérengzésekben jelentős szerepe volt. Robespierre² szerepét sem rejthetjük véka alá, aki az egész nemzeti konventet erkölcsi terrorja alá tudta vonni, és a vérengzésből erkölcsileg megalapozott, az erény nevében gyakorolt intézményt hozott létre.

A Franciaországban végbement terror nem egyenes következménye volt a forradalomnak, a történelem egyik nagy esetlegességeként tarthatjuk számon. Az, hogy a forradalmi közhangulat, a forradalom iránti rajongás átváltott (rövid időn belül) forradalom-ellenes közhangulattá, egyértelműen a Terror következménye.

² Ha a népi kormány feladata békében az erény, akkor a népi kormány feladata a forradalomban az erény és a terror egyszerre: az erény, amely nélkül az erény tehetetlen” – mondta Robespierre. Politikusi tisztánlátását zavarta, hogy a különben idealista erényfogalmat saját monopóliumának tekintette.

A Terror elmúltával, a napóleoni fordulat bekövetkeztével Franciaország Európa ellensége lett. A franciák legnagyobb ellenfelének az angolok bizonyultak, akik sorra hozták létre a koalíciókat Bonaparte uralma ellen. Európa neves dinasztiái, uralkodói jogosan féltek attól, hogy saját országaikban is kitör, egy -a franciaországihoz hasonló- forradalom. Jogosan féltek attól, hogy a forradalmi eszmék országukban is helyet kapnak, ezért természetesen minden eszközzel azon voltak, hogy meggyöngítsék a napóleoni Franciaországot. Ugyanakkor történészként nem értek egyet azzal a közhellyel, hogy Napóleon terjesztette el Európában a forradalmi eszméket. Márcsak azért sem, mert Bonaparte forradalomellenes volt, akinek egy újabb francia forradalom minden bizonnyal uralmának végét jelentette volna. Mindenesetre a francia terror, a napóleoni fordulat, valamint a Napóleon hatalmával való leszámolás együttesen azt eredményezte, hogy a XIX. század első felében Európában helyreállt az abszolút monarchiák túlsúlya. Persze az a "jogi lavina", amely a francia forradalommal vette kezdetét, hatásosnak bizonyult. A XIX. század utolsó harmadában az alkotmányosság valamilyen formája Európában (Oroszország kivételével) uralkodóvá vált. (Franciaország az 1791-es fejlődési szintet nagy kitérők után 1871-ben érte el.)

Tudvalevő, hogy hiába hozták létre a Szent Szövetséget³ a XIX. század elején, a forradalmak kialakulását (legalábbis hosszú távon) nem lehetett megakadályozni. A "Szent Szövetség"-I rendszer ugyanis túlfűtött kazánhoz hasonlított, melynek elhasználódott falát előbb-utóbb szétdobja a gőz egyre fokozódó nyomása.⁴ 1821-ben kitört a görögök szabadságharca a török fennhatóság ellen. A Szent Szövetség mindenekelőtt Ausztria, a "törvényesség" nevében itt is az elnyomók oldalán kívánt beavatkozni. A nagyhatalmak féltékenykedése végül is a független Görögország elismeréséhez vezetett 1829-ben. A reakciós szövetség tehát csődött mondott. Az új eszmék a legreakciósabb birodalmat, Oroszországot sem hagyták érintetlenül. És a sort még lehetne folytatni...

A francia forradalmat követő Terror, azaz a forradalom kisiklása, az oly sokszor emlegetett napóleoni fordulat, valamint az abszolutizmus visszaállítása nem csak a francia politikai fejlődést gátolta, hanem az európai fejlődést is. Azaz a francia események az egész európai folyamatokat befolyásolták.

Miért is nem ítélné jónak tehát a francia forradalom? Létezhet jó és rossz forradalom? A válasz ismét egyszerű: bekövetkeztek a történelem során olyan forradalmak, amelyek sikeresek voltak. A megfelelő pillanatban "tették le a lantot", nem állandósították az erőszakot, illetve képesek bizonyultak az elért eredmények

³ „Mindazon államok, amelyek az európai szövetség részét alkotván, forradalmi állapotban vannak, és más államokra nézve veszedelmet képeznek, megszűnnek a szövetség tagjai lenni, amíg a rend helyreállítva nem lesz.” (Az 1820. évi troppai kongresszus határozatából. A kongresszus a nápolyi forradalomba avatkozott be.) A Szent Szövetség kifejezés szerződésben nem szerepelt, csak egy 1815 szeptemberében kelt fellengzős felhívásban.

⁴ A bécsi kongresszust követő évek első szabadságmozgalmi a napóleoni korszak utóregzéseinek is tekinthetők. A franciák ellen vezetett felszabadító háborúk tisztjeinek egy része liberális gondolatokat tett magáévá. A polgárság, mely annak idején terhesnek érezte a francia hegemoniát, most a feudális reakció miatt elégedetlenkedett.

1820-ban Spanyolországban a hazafias tisztek vezette fölkelés arra kényszerítette a Bourbonokat, hogy alkotmányt adjanak. A Szent Szövetség megbízásából francia királyi csapatok vonultak be Spanyolországba, és visszaállították az abszolutizmust.

Itáliában a hazafiak már a francia uralom idején szervezkedtek. Titkos társaságukat, karbonáriknak, azaz szénégetőknek nevezték, mert áruhában találkoztak a hegyek között. A spanyol események hírére a nápolyi királyságban is kitört a felkelés. Ezt és a következő évben kirobbant piemonti forradalmat osztrák csapatok verték le.

konzerválására. Mindezekről a francia forradalom esetében egyáltalán nem beszélhetünk.

Liberális demokratizmus

A francia forradalmat követő évszázadban állt össze a liberális demokratizmus összefüggő intézményláncolata, melynek tagjai fogaskerékszerűen kapcsolódnak egymásba. Ennek a láncolatnak a tagjai: a) a népszuverenitáson alapuló szabadon választott törvényhozó testület, mely akár meg is buktathatja a mindenkori kormányt, az úgynevezett elnöki rendszerben pedig ugyanezt a garanciát a kormány határozott időre szóló választása jelenti; b) az ellenzék többségre jutása esetén kormányra jutásának lehetősége, c) az alkotmányozó és törvényhozó testületben és azonkívül a gyülekezési, pártalakítási, sajtó- és gondolatszabadság; d) a bírák függetlensége és a kormányzati aktusok bírói ellenőrzése.

Bibó István a következőképpen jellemezte a liberális demokratizmus rendszerét: *„Ez az intézményláncolat az egyetlen politikai rendszer a történelemben, mely a szabadság számottevő mennyiségét, a kormányváltás erőszakmentességét és a közélet nyíltságát aránylag stabil módon biztosítani képes. Ez az európai emberiség legjelentősebb találmánya, jelentősebb a természettudományi és műszaki tudományoknál, s az európai zenén kívül talán az egyetlen olyan teljesítmény, melyet más kultúrák nem fedeztek fel, s amelynek áldásos és hasznos voltához kétség nem fér.”* (Bibó, 2012)

Ha a liberalizmus körül vita is van abban, hogy pontosan mikor jelent meg, a nacionalizmus vonatkozásában a történészek és a társadalomtudósok is egyetértenek abban, hogy a nacionalizmust a francia forradalom keltette életre. Egyértelműen kijelenthető, hogy a nacionalizmus célja egy nemzetállam létrehozása volt. A nemzetállam a nemzet egészét, vagy nagy részét magában foglaló állam. Megteremtése már a 19. század elejétől alapvető politikai kérdéssé vált.

Egyik legfontosabb jellemvonása a nemzet fogalmának előtérbe helyezése, az a nézet, hogy a nemzeti identitás az emberi élet alapvető értéke, amely nem egyszer előz meg minden más szűkebb és tágabb csoporthoz való tartozást. A nemzetet a közös nyelv, a területi egység, a közös történelem, illetve ennek tudata jellemzi. A nacionalizmus kiindulópontja, hogy mindenkinek van nemzetisége, az állam, a politikai közösség pedig ezen az alapon nyugszik. A nacionalizmus általában a nemzet és állam egységét hirdeti. Hangsúlyozza, hogy a nemzetet a teljes szuverenitás joga illeti meg.

A nacionalizmus nem volt okvetlenül ellenséges más nemzetekkel szemben. Sőt, abszolutista berendezkedésekkel szemben (pl. „XVI. Lajos Franciaországa”) összefoghattak egymással nacionalista mozgalmak, mint például az olasz, a német és a magyar 1848-ban. A nacionalizmus eszméje kezdetben ugyanis összekapcsolódott a jogi egyenlőség és a szabadság felvilágosult eszméjével, a nacionalizmussal szemben pedig a hagyományos rendi társadalmakhoz és abszolutista formákhoz ragaszkodó erők léptek fel.

A nacionalizmus alapjelentése tehát egyáltalán nem negatív. Sajnos azonban az elmúlt évszázadokban, különösen a XX. században tudatosan félremagyarázták ennek az ideológiának az alapmotívumait, ami további összeütközéseket, csatározásokat generált a hatalmért küzdő politikai elitek, irányzatok között. Ma ugyanis a nacionalizmust gyakorlatilag a sovinizmussal azonosítják, ami egyértelműen káros és társadalomromboló eszme. A sovinizmus is a mi-ők

ellentétből indul ki, csak hogy ebben az esetben az egyenlőtlenség, a nemzeti felsőbbrendűség dominál, összekapcsolódva a másik nép, a másik nemzet lekicsinylésével, esetenkénti megsemmisítésének szándékával.

A nemzeti tudat és a nacionalizmusok jelentősége más identitásokkal szemben különösen az első világháború korai szakasza során mutatkozott meg, amikor a kormányok szerte Európában képesek voltak a nemzeti célok érdekében mozgósítani olyan társadalmi csoportokat is – pl. a munkásságot-, melyekről korábban úgy tűnt, nem hat rájuk a nacionalizmus.

Érdekes kitérünk Tomka Béla (2009) véleményére, aki a következőképpen vélekedik a nacionalizmusokról, azok XX. században bekövetkezett változásáról: *„A nacionalizmusok két világháború közötti és különösen a második világháború alatti politikai és társadalmi következményei a nemzettudat tanulmányozását kétségkívül befolyásolták. A nacionalizmus a háború után úgy jelent meg, mint egyfajta torzulás, amit mindenképpen meg kell szüntetni, különösen Közép-és Kelet-Európában. Könnyen kimutatható mind a háború, mind pedig a hagyományos államnemzet-kultúr-nemzet megkülönböztetés hatása abban a felosztásban, mely megkülönböztetett egy úgynevezett nyugati racionális, alkotmányos, demokratizmus nacionalizmust (Nagy-Britannia, Franciaország), s egy keleti, irracionális, rasszista és antidemokratikus nacionalizmust.”* (Tomka, 2009:488)

Bár a legtöbb történész továbbra is úgy fogta fel a nemzetet, mint ami objektívan létezik, sok kutató ismét a szubjektív meghatározás irányába mozdult el. Utóbbi irányzat ösztönözte a nacionalizmus jelensége iránti érdeklődést is, hiszen ez lehetett azon ideológia, mely elősegítette a nemzethez tartozás szubjektív érzésének kialakulását és terjedését a társadalmakban. Ez a megközelítés egyébiránt nemsokára szélsőséges formát is öltött: míg a nemzetet egyes kutatók csupán valamilyen mítosznak, mesterségesen előállított képződménynek tekintették, addig a nacionalizmust objektíve létező jelenségként kezelték.

A legnagyobb probléma azonban egyértelműen az, hogy a francia forradalom óta eltelt immáron 224 esztendő óta még mindig nem jutottak konszenzusra a társadalomtudók egy-egy ideológia pontos meghatározásának kérdésében. Persze könnyen előfordulhat, hogy nem is fognak közös álláspontra jutni egy-egy politikai irányzat determinálásának vonatkozásában.

A liberalizmus és a nacionalizmus mellett a konzervativizmus az elmúlt két évszázad legfontosabb nyugati politikai ideológiája. Néhányan nem is használják az ideológia kifejezést a konzervativizmus jellemzésénél, mert úgy gondolják, ez az eszme nélküli az aktivizmus és a reform elemeit, mely –szerintük- az „igazi” ideológiákhoz kapcsolódik.

A konzervativizmus egy jól meghatározható politikai alternatíva, az egyik alapvető uralkodó politikai ideológia, magatartásminták és viselkedésformák együttese.

„Ha nem feltétlenül szükséges változtatni, akkor nem kell változtatni.” – fogalmazta meg Hearnshaw. Egy másik konzervatív, Lord Cecil ezt a magatartást természetes konzervativizmusnak nevezte. A természetes konzervativizmusra az jellemző, hogy: a.) jobban kedveli a lehetőséget, a rutint, a tényeket a tervnél; b.) előnyben részesíti az ismerőst az ismeretlennel, a kipróbáltat az újjal szemben; c.) használni és élvezni akarja azt, ami elérhető.

Felvetődhet ugyanakkor a kérdés az olvasóban, hogyan kapcsolódik a konzervativizmus a francia forradalomhoz. A válasz egyszerű: a konzervativizmus kontinentális „ága” szorosan összekapcsolódik a francia eseményekkel. A hagyományos, kontinentális konzervativizmus abban az értelemben negatív tartalmúnak tekinthető, amennyiben a jogtalan kiváltságoknak, az ancien régime-nek,

a trón és az oltár egységének, a hagyományos tekintélyeknek minden áron való megőrzését jelenti. Képviselői sziklaszilárdan hisznek egy erős központi hatalom nélkülözhetetlenségében. A forradalom eseményeinek hatása alatt, a katolikus konzervatívok a születési kiváltságrendszert védelmezték a formális egyenlőséget hirdető liberálisokkal szemben.

Edmund Burke, a konzervativizmus első jeles képviselője élesen bírálta a francia forradalmat.⁵ Amikor a radikálisok és a jakobinusok által hirdetett "határtalan" szabadság létjogosultság vitatta, így fogalmazott: "*Hadd mondjam el, miféle szabadság az, amelyet becsülök, s amelyhez, úgy vélem, minden embernek joga van. Nem magányos, elszigetelt, egyéni, önző szabadság ez, mintha minden ember saját akaratának megfelelően szabályozhatná egész viselkedését. A szabadság, amelyre gondolok, társadalmi szabadság. Olyan állapot, amelyben a szabadságot a korlátok egyenlősége biztosítja. Ez a fajta szabadság voltaképpen csupán az igazságosság másképpen nevezve, amelyet bölcs törvények szavatolnak, és jól felépített intézmények biztosítanak.*" (John Locke, 1986:34)

Abban a társadalomtudósok és a történészek is egyetértenek, hogy a korai konzervativizmus egyértelműen a klasszikus liberalizmus ellen lépett fel. Az ókonzervativizmus mellett kibontakozott egy új politikai áramlat, az újkonzervativizmus. Ők voltak a konzervativizmus megújítói, akik helyesen ítélték meg a konzervativizmus születésekor megfogalmazott alapértékek megújításának szükségességét, a konzerválásra méltó új értékek megteremtését tűzték ki célul.

A liberálisokhoz hasonlóan a konzervatívok számára is fontos érték a magántulajdon szentsége. Ugyanakkor fontos azt is leszögezni, hogy a konzervativizmus a liberalizmussal szöges ellentétben, vallásos és nemzeti alapon áll.

Nem szabad elfelejtkeznünk ugyanakkor a szocializmusról sem, amelynek pontos determinálása talán a legnehezebb feladat. Mindenesetre az biztos, hogy a szocializmus, mint politikai ideológia megnevezése az 1830-as években alakult ki. Először Robert Owen követőit nevezték szocialistának (1827), majd Saint-Simon követőit is ehhez az irányzathoz sorolták. Kezdetől fogva több meggyőződést, tant, politikai praxist foglalt magában, mint szellemi áramlat, politikai ideológia és mozgalom rendkívül változatos formákat hozott létre, mivel az általa bírált társadalmi berendezkedés, a kapitalizmus is sokszínű volt. Ennek ellenére kimutathatók olyan közös elemek, amelyek minden irányzatban tetten érhetők. Ezek közé tartozik az *egyenlőség és igazságosság hirdetése*, amelyen nemegyszer olyan egalitarizmust értettek, mely kiküszöböli azokat az egyenlőtlenségeket is, amelyek az emberek között természetből fogva léteznek; igazságosságon pedig az egyenlőség mellett a kizsákmányolásmentességet értették. Ezzel függ össze a szabadság követelménye is, melyen pozitív szabadságot értettek, vagyis az önmegvalósítás minden feltételét magába foglaló feltételrendszer (például anyagi háttér, szabadságjogokkal való élni tudás) meglétét.

Az 1917-es októberi orosz forradalom nyomán Oroszországban, a Szovjetunióban, majd a II. világháború után a keleti blokk országaiban és másutt kiépült marxista-leninista autoriter politikai rendszerek hivatalosan szocialistának tekintették magukat.

⁵ Burke (1729-1797) angol politikus, gondolkodó, publicista. Mint az organikus, spontán történelmi fejlődéssel kialakult berendezkedések híve, bűnös esztelenségnek bélyegezte a jól kipróbált formák minden megbolygatását. Filozófiájának lényegét 1790-ben, *Töprengések a francia forradalomról* című munkájában fogalmazta meg.

A francia forradalom elakadásának egyik végzetes következménye, hogy az utópizmus beépült a forradalmi gondolkodás rendszerébe. Ennek a következménye az lett, hogy a szocializmus forradalma, amely a francia forradalmi gondolatok egyik további megoldásra váró ügye volt, belekerült a vakvágányra szorítottság állapotába. A francia forradalom eredeti liberális demokratizmusának a programjában egyáltalán nem szereplő utópista magatartás tehát beépült a szocializmusba.

Összefoglalásként elmondható, hogy ma, a XXI. század elején éppen a francia forradalomban vagy röviddel azt követően megszületett eszmék csatározásának lehetünk szemtanúi. Tévedés azt gondolni, hogy pusztán az emberek harcolnak egymás ellen, sokkal inkább az emberek által birtokolt eszmék feszülnek egymásnak. Kétségtől igaz, hogy a liberalizmus, a nacionalizmus, a konzervativizmus, valamint a szocializmus négyesfogat határozza meg, alakítja, és formálja át az egyes országok politikai struktúráját, folyamatait. Sokszor csak legyintünk a francia forradalom szellemi örökségeire, ami nem szerencsés. Eszmék, elvek, ideológiák mindig is voltak, mindig is vannak, és mindig is lesznek. Kérdés, hogyan alakulnak át a "vezető ideológiák", és melyik képes legyőzni a másikat.

Irodalomjegyzék

John LOCKE (1986): *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest: Gondolat.

TOMKA Béla (2009): *Európa Társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris.

BIBÓ István (2012): *Az európai politikai fejlődés értelme*. Budapest: Argumentum.

MONTESQUIEU (2000): *A törvények szelleméről*. Budapest: Osiris-Attraktor.